

bedrijf en bedrijfstak. Van een enthousiaste werkgeversinvolving in het beheer van de ontstane Europese instituties is nauwelijks sprake geweest en pas vanaf de jaren zestig vindt een werkgeversomslag plaats in de richting van het omhelzen van instituties en principes van Europese integratieverbanden die op dat moment een onomkeerbare status hebben verworven.

Voorgaande conclusies, die onder meer in een afsluitend hoofdstuk van de hand van Ginette Kurgan-Van Hentenrijk (Vrije Universiteit Brussel) zijn neergelegd, blijken helaas rijkelijk vaag en, wat erger is, getekend door een in hoge mate tentatief karakter. Dit sterk tentatieve karakter spruit voort uit de volgende achtergronden. De in de bundel neergelegde studies zijn sterk geconcentreerd op de Europese ijzer- en staalindustrie en verwaarlozen in meer of mindere mate de overige industriële activiteiten. Daarnaast zijn de bijdragen feitelijk en qua opzet sterk beschrijvend en anekdotisch van aard en niet of nauwelijks bepaald door de ambitie meer generale patronen te ontwaren. Dit vloeit mede voort uit het gegeven, dat in veel gevallen een betrouwbaar beeld van werkgeversattitudes nauwelijks te verkrijgen valt door het niet beschikbaar zijn of stellen van archi vale bronnen. Van een op theoretische veralgemenisering gerichte aanpak is in ieder geval te weinig sprake, ofschoon de inleiding van de hand van René Girault (Universiteit van Parijs) een goed doortimmerd onderzoeksplan suggereert. Tenslotte valt te betreuren dat het boek geen zakenregister bevat en dat verzuimd is een lijst van gebruikte afkortingen te presenteren. Dit laatste verzuim moet niet onderschat worden, omdat de bundel werkelijk bol staat van vaak nauwelijks traceerbare afkortingen, die de toch al vrij technische verhalen tot een bijzonder taai kluit maken.

Henny Buiting

W. van Moorsel, *Contact en controle. Het vrouwbeeld van de Stichting Goed Wonen* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1992; Amsterdam: SUA, 1992, 311 blz., ISBN 90 6222 235 8).

Na de oorlog werd de Stichting Goed Wonen opgericht. Fabrikanten, ontwerpers, architecten, detailhandelaars en consumenten werkten daarin samen ter bevordering van 'goed wonen bij zo breed mogelijke lagen der bevolking'. 'Goed Wonen' was een redelijk succesvolle onderneming. Zo werd er een tijdschrift opgericht dat 3000 abonnees had in 1948, in 1961 waren dat er 7300, waarna het aantal daalde tot ongeveer 5000. In 1969 veranderde het tijdschrift van naam ('Wonen'); na een fusie in 1973 werd het voortgezet als 'Wonen-TABK'. Daarnaast was er tussen 1948 en 1973 een toonzaal in Amsterdam (in de jaren zestig ook nog te Rotterdam en Heerlen) waar individuele adviezen werden gegeven: dit betrof zo'n 20.000 à 30.000 mensen per jaar (met een piek van 50. à 60.000 in 1961/1962). Daarnaast werden er voor tal van verenigingen en organisaties lessen, rondleidingen en lezingen gegeven. Verder werden er in verschillende plaatsen modelwoningen ingericht waar ook tienduizenden mensen langskwamen. De werkwijze bij deze veel omvattende activiteiten kan worden aangeduid als: mensen bewust maken van hun eigen woonwensen, een consequente aandacht voor een zo groot mogelijke flexibiliteit in het wonen en tenslotte de consument ertoe brengen zelfstandig te laten kiezen uit de mogelijkheden. Kortom, een soort Consumentenbond voor bewoners, mooi en zinvol werk, op een verstandige manier uitgevoerd.

Dit is overigens geenszins het oordeel van de schrijfster van deze studie. Zij ziet de Stichting als 'de sluitpost op de disciplineren van het wonen, zoals die al in de vorige eeuw was begonnen'. Afgezien van het eigenaardige Nederlands (bedoeld wordt waarschijnlijk: sluitstuk van) moet deze visie het meer hebben van het met enige regelmaat herhalen van termen als 'elitair' of 'paternalistisch' dan van iets dat lijkt op een solide bewijsvoering. Het gemak

waarmee een dergelijke disciplineringsstrategie wordt aangenomen, de vage en heterogene verwijzingen naar van alles en nog wat uit de periode vóór 1945, wekt weinig vertrouwen. Dit negatieve oordeel wordt nog eens bevestigd door de wijze waarop geschetst wordt hoe personalisme en denken over 'de gemeenschap' in de eerste naoorlogse jaren van invloed waren op de idealen van Goed Wonen: wazige analyses, gebaseerd op gebrekkige literatuur en veel redeneringen die in Amerika worden aangeduid als 'guilt by association'. Maar geschiedenis is ook niet het terrein van deze kunsthistorica, dat is meer de filosofie en wel in de Heidegger-variant. Goed Wonen stond voor het streven rationeel na te denken over wonen en inrichten, maar dat gaat natuurlijk uit van het eenzijdig (zo niet onzinnig) streven naar het 'abstracte euclidische ruimtebegrip', wat maar leidt tot het proberen vast te leggen van verschillende functies in de woning (eten, schoonmaken, slapen etc.) in tabellen, schema's en vaste maatvoeringen. Haaks daarop staat het veel mooiere existentiële begrip van ruimte als 'gestalte geven vanuit de persoonlijke ervaring'. Daarmee til je als het ware het wonen boven het concrete uit! Niet alleen kan je dus ook in een gedicht wonen, maar meeromvattend valt wonen dan te zien als 'zijn in de ruimte'. Goed Wonen gaf hier wel een beetje ruimte voor, dankzij enige belangstelling voor de Utrechtse fenomenologen (Langeveld, Buytendijk, Van Lennep, Kwant). Juist omdat fenomenologie te zien valt als een soort pre-postmodernisme ('het grote verschil tussen fenomenologie en objectieve wetenschap bestaat uit het ontbreken van verklaringen en vaste gegevens'), was dat wel aardig. Maar het was niet genoeg, zoals wel blijkt uit de clichématige beelden die in de fenomenologie over de vrouw werden geventileerd (Buytendijk!). Maar dat was nog heilig vergeleken bij die 'euclidische' richting, want die had het zelden of nooit over de vrouwen presenteerde zich algemeen, dat wil zeggen sexe-neutraal. Om dat dan vervolgens te kunnen doorgronden dient men te gaan deconstrueren (Jacques Derrida) en bovendien oog te hebben voor seksuele differentie (Luce Irigaray). Pas dan blijkt het ongezegde te betekenen dat vrouwen meestal stilzwijgend ondergeschikt werden gemaakt aan de rationele mannelijke orde. Na deze halsbrekende exercities wordt tenslotte een en ander nog eens gedemonstreerd aan de hand van een beperkt aantal modelwoningen. Verschillende medewerkers van Goed Wonen hebben zich in het kader van dit onderzoek laten interviewen. Het is niet verwonderlijk dat ze met enige verbijstering en ontredering kennis hebben genomen van het eindresultaat. Het valt slechts te hopen dat er eens een historische dissertatie wordt geschreven over hun mooie, nuttige en verstandige activiteiten.

P. de Rooy

G. M. J. Veldkamp, *Herinneringen 1952-1967. Le carnaval des animaux politiques*, P. G. T. W van Griensven, J. M. M. J. Clerx, éd. ('s-Gravenhage: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, 1993, xx + 230 blz., ISBN 90 12 08044 4).

Deze politieke memoires van KVP-politicus Gerard Veldkamp doen verslag van een vijftienjarige loopbaan, begonnen als staatssecretaris van economische zaken onder minister Zijlstra in 1952 en afgesloten als minister van sociale zaken en volksgezondheid in het kabinet-Zijlstra in 1967. Veldkamp is ongetwijfeld een der zeer groten geweest van de naoorlogse christen-democratische sociale politiek en zijn naam is vooral verbonden geraakt met de invoering van de WAO in de glorieperiode van de Nederlandse verzorgingsstaat in de jaren zestig. Pas geruime tijd, bijna twintig jaar, na het neerleggen van het ministerambt stelt Veldkamp zijn politieke herinneringen op schrift, wat eind augustus 1990 resulteert in een concept-manuscript van 652